

Політика, історія, культура

УДК 94(477):314.151.3-054.75(47+57) | "1945/1946"

Андрєєв А.С.,

викладач кафедри Джерелознавства та СІД
Інститут історичної освіти НПУ ім. М.П.Драгоманова

Діяльність організаторів-агітаторів радянських органів репатріації «переміщених осіб» на початковому етапі репатріації (1945–1946 рр.)

Наукова актуальність представленого дослідження визначається практичною відсутністю в історичній науці спеціальних досліджень присвячених комплексному вивченню питання діяльності радянських політичних та ідеологічних органів і структур серед радянських громадян, що в завершальний період Другої світової війни та у повоєнні роки поверталися на батьківщину та отримали статус репатріантів. У статті розглядаються особливості діяльності організаторів ідеологічної та агітаційно-пропагандистської роботи серед репатріантів на початковому етапі репатріації. Автор намагається проаналізувати специфіку та характерні особливості діяльності організаторів – агітаторів, їхній кількісний склад, охарактеризувати їхню професійну підготовку та відношення до репатріаційного процесу, тим самим наблизити суспільство до повноцінного розуміння всього процесу репатріації загалом.

Ключові слова: організатори-агітатори, політично-масова робота, репатріація, поверненці, «переміщені особи».

На завершальному етапі Другої світової війни перед вищим керівництвом СРСР гостро постало питання вирішення долі великої кількості радянських громадян, які за певних обставин опинилися за межами своєї країни. Для проведення роботи по поверненню цих осіб на батьківщину було створено цілу мережу радянських органів репатріації «переміщених осіб» з величезним штатом співробітників.

Певні оцінки передумов і причин створення та діяльності радянських органів репатріації на завершальному етапі війни та у перші роки після неї були висвітлені у пострадянській історіографії 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст. Причини організації цих органів більшість дослідників убачають не стільки в необхідності транзиту репатріантів через державний кордон СРСР, скільки у важливості їх політичної та ідеологічної фільтрації [14; 13; 12; 15; 11].

Актуальністю питання діяльності організаторів-агітаторів радянських органів репатріації «переміщених осіб» на початковому етапі репатріації є в тому, що до сих пір ця проблема розглядалась лише в контексті функціонування системи органів репатріації «переміщених осіб» та характеристики широкомасштабного процесу репатріації. Щодо характерних особливостей їхньої діяльності, зокрема ідеологічної обробки контингенту, на сьогодні практично не має наукових досліджень, в яких питання ідеологічної діяльності організаторів-агітаторів вивчалась як самостійна історична проблема.

Виходячи зі стану наукового вивчення проблеми, автор пропонованого дослідження ставить за мету комплексний аналіз особливостей діяльності агітаторів-організаторів

радянських органів репатріації «переміщених осіб» на території УРСР на початковому етапі репатріації. У цьому контексті простежується стратегія керівництва СРСР у питанні кадрового забезпечення загально репатріаційного процесу, особливості проведеної агітаційно-пропагандистської роботи організаторами-агітаторами серед поверненців та загальна характеристика організаторів-агітаторів - яскравих носіїв радянської ідеології.

Джерельною базою наукової розвідки стали документи з фонду Р-2 («Рада Народних Комісарів Української РСР»), що сконцентровані в описі 7 серед матеріалів Відділу у справах репатріації при РНК (РМ) УРСР Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, а також окремі архівні документи опису 13, фонду 136 («Вінницький обласний Комітет Компартії України»), що зберігаються в Державному архіві Вінницької області.

Початковий етап репатріації характеризувався недостатньою організованістю агітаційної та ідеологічно-пропагандистської роботи серед репатріантів. Відчувалась нестача кваліфікованих кадрів, бракувало уваги до процесу репатріації з боку місцевих партійно-державних органів. Про це, зокрема, йшлося в датованому 8 травня 1945 р. листі завідуючого відділом репатріації РНК УРСР М.І. Зозуленка до голови Вінницького облвиконкому та секретаря обкому КП(б)У. З документу довідуємось, що: «агітаційно-масова робота як на пунктах (ППП – Авт.), так і в місцях проживання репатріантів, ведеться незадовільно... Немає постійно закріплених агітаторів, відсутній план проведення агітаційно-масової роботи серед репатріантів, не вивчається настроїв радянських громадян, що повернулися на Батьківщину» [1, арк. 3].

Це було серйозним упущенням у роботі партійних комітетів, насамперед, тих населених пунктів і районів, де функціонували обласні приймально-розподільчі пункти.

Очевидно, на місцях розмірковували так, оскільки люди повернулися з Німеччини назад на Батьківщину, то немає ніякої потреби їх ідейно переконувати, агітувати за радянську владу. Перемога над гітлеризмом сама по собі є найкращим агітатором [11, с. 241-242].

Логічно, що партійному і радянському керівництву республіки необхідно було виправити цю ситуацію та налагодити на місцях проведення ефективної ідеологічної обробки репатріантів. З цією метою РНК УРСР і ЦК(б)У 2 липня 1945 р. прийняли постанову згідно, якої на збірно-пересильні пункти (ЗПП) були направлені так звані організатори-агітатори – по одному від кожної області на кожен із десяти пунктів – усього 240 осіб. Кандидатури організаторів-агітаторів підбиралися із числа господарських керівників, радянського та партійного активу низової та середньої ланки – від інженерно-технічних працівників, начальників цехів і заступників директорів підприємств до інструкторів партійних комітетів [16, с. 269]. Головним їх завданням було зорієнтувати репатріантів на роботу в галузях промисловості і сільському господарстві саме у тих місцях, де це було потрібно, а також переконати їх у правильності репатріації та методів, якими вона проходила.

Партійне керівництво розуміло, що посада організатора-агітатора не отримала великої популярності серед можливих кандидатів на неї, тож необхідно було чимось зацікавити людей. Тому не дивно, що в архівних документах ми знаходимо інформацію на основі якої, можна зробити висновок, що агітаторам платили за їх роботу досить високу, як за мірками того часу платню. Так, зазначалося, що: «...Обласний виконком просить перерахувати на наш рахунок у Луцьку кошти, в заміщення виданих згідно з Вашими інструкціями організаторам-агітаторам в 1945 р. 54000 рублів і оплату на пред'явлений авансовий звіт агітатору т. Розуменко, в сумі 1528 руб. і 50 коп.» [2, арк. 114]. А, наприклад: «...з місцевого бюджету Кам'янець-Подільського на 25.12.1945 р. витрати на агітаторів (заробітна плата та відрядження) склали 49 500 руб...» [2, арк. 227]. Однак, було багато випадків, коли за різних причин і бюрократичних перепон люди за свою роботу не отримували винагороду: «...організатори-агітатори, що повернулися з відряджень із прикордонних ЗПП скаржаться, що обласні виконкоми не платять їм у повному обсязі грошей (наприкінці 1945 р. було вирішено, що гроші агітаторам будуть виділятися з обласних бюджетів)...РНК УРСР пропонує оплатити відрядні витрати агітаторам з місцевого бюджету Обласних рад... згідно з постановою № 1047 від 19.06.1945 р...» [3, арк. 193]. А в телеграма від 11.02.1946 р. читаємо: «Прошу повідомити, кому з бувших агітаторів-організаторів не виплачені належні їм суми з

місцевого бюджету, а також відрядження на поїздки у ЗПП в області Західної України, і чому досі обласна рада не розрахувалась з агітаторами. Зозуленко» [2, арк. 117].

У той же час, як свідчать архівні документи, призначення тієї чи іншої особи організатором-агітатором на ЗПП зовсім не означало, що вона буде реально працювати. Чимало цих посадовців не бажали кидати свої родини, звичну роботу, обжиті місця та їхати у відрядження на невизначений термін у табори, де були відсутні нормальні умови життя і праці. Саме тому значна частина відібраних для роботи організаторами-агітаторами господарських керівників, радянських і партійних активістів усіляко намагалася уникати такої поїздки, або ж, повернутися додому при першій ліпшій нагоді. Яскравий приклад – ситуація з кадрами організаторів-агітаторів на Брестському ЗПП НКО СРСР. Для проведення тут масово-політичної роботи серед громадян – етнічних українців і мешканців Української РСР РНК республіки та ЦК КП(б)У виділив 24 організатори-агітатора. Проте з липня по грудень 1945 р. у таборах пункту працювало тільки 9 осіб – організатори-агітатори від Одеської, Вінницької, Тернопільської, Полтавської, Рівненської, Херсонської, Дрогобицької, Кіровоградської та Волинської областей. До 1 жовтня 1945 р. працювало ще 6 організаторів агітаторів – від Дніпропетровської, Запорізької, Сумської, Київської, Ворошиловградської та Житомирської областей. Організатори-агітатори решти областей, прибувши на ЗПП, пробули тут 5-10 днів і поїхали супроводжуваними ешелони з репатріантами. Більше ці посадовці на пункти не повернулися [4, арк. 64].

Загальну ж картину по всій Україні з кількісним складом організаторів-агітаторів на місцях ми можемо побачити у звітній довідці завідуючого відділом у справах репатріації при РНК УРСР М.І. Зозуленка (таб. 1)

Таблиця 1:

Розподіл направлених на збірні пункти організаторів-агітаторів для прийому репатрійованих громадян від 14 липня 1945 р. [5, арк. 76].

№	Область	Прибули для відправки на збірні пункти з області	Звільнені від роботи ЦК КП(б)У	Не з'явилися на отримання документів	Відправлено пункти	Необхідно направити в області на пункти
1	Вінницька	10	1	-	9	1
2	Волинська	10	-	-	-	-
3	Ворошиловградська	10	-	-	-	-
4	Дніпропетровська	10	-	-	-	-
5	Дрогобицька	10	-	-	-	-
6	Житомирська	10	-	1	9	1
7	Запорізька	10	1	1	8	2
8	Ізмаїльська	10	1	-	9	1
9	Кам'янець-Подільська	10	2	4	4	6
10	Київська	8	-	-	8	2
11	Кіровоградська	10	-	-	10	-
12	Львівська	10	-	-	10	-
13	Миколаївська	10	-	-	10	-
14	Одеська	10	1	-	9	1
15	Полтавська	10	-	-	10	-
16	Рівненська	6	-	-	6	4
17	Сталінська	10	-	-	10	-
18	Станіславська	10	2	-	8	2
19	Сумська	8	3	-	5	5

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
20	Тернопільська	10	-	-	10	-
21	Харківська	6	-	-	6	4
22	Херсонська	10	-	-	10	-
23	Чернігівська	10	2	-	8	2
24	Чернівецька	9	3	-	6	4
	<i>ВСЬОГО</i>	<i>227</i>	<i>16</i>	<i>6</i>	<i>205</i>	<i>35</i>

Часто траплялось так, що чиновники робили собі стрімку кар'єру на роботі з репатріантами. Зокрема в архівних фондах міститься чимала кількість документів, що ілюструють як швидко, за кілька років, іноді й за кілька місяців, агітатори могли здійснювати чималі кар'єрні злети [13, с. 171-172]. Ось наприклад: «Характеристика на в.о. Уповноваженого РНК УРСР і ЦК КП(б)У по Самбірському 323-му ЗПП, тов. Маруту М.С.... тов. Марута М.С. з 14 липня 1945 р. до 1 листопада 1945 р. працював як агітатор-організатор у Рівненській області, а потім виконував обов'язки Уповноваженого РНК УРСР і ЦК КП(б)У і обіймав цю посаду до 10 лютого 1946 р. За час роботи... проявив себе хорошим організатором і агітатором. Щодня вмів проводити масово-політичні заходи з репатріантами, проявив при цьому велику добросовісність... непримиренно боровся з викривленою психологією репатріантів, був суворий, але справедливий...» [6, арк. 32]. Далі у справі містяться документи про переведення Марути М.С. у республіканський апарат у Київ [7, арк. 4].

За період складної щоденної роботи через ідеологічні лещата організаторів-агітаторів пройшла величезна кількість репатріантів, які у повній мірі на собі відчували всю могутність агітаційно-пропагандистської та ідеологічної машини. Фактичний бік діяльності організаторів-агітаторів розкриває звітна статистика, яку знаходимо в архівних документах: «...Газет з 1 серпня 1945 р. по 1 листопада 1945 р. на Самбірському ЗПП-323 отримано 3600 примірників. Окрім ліміту отримували також 27 газет з різних областей. До грудня 1945 р. було виставлено 29 газетних вітрин... Випускалися при пункті стінгазета «Повернення». Випущено 26 примірників. До грудня місяця 1945 р. силами репатріантів було обладнано клуб на 450 чоловік... за час роботи клубу поставлено 46 концертів, у яких задіяли 17800 репатріантів, показано 160 кінофільмів, якими охоплено 183165 чоловік... проведено 44 загальних зборів з репатріантами на різні теми...» [6, арк. 31].

Якщо загалом підсумувати, то за період з початку роботи ЗПП НКО до 1 листопада 1945 р. організатори-агітатори провели серед репатріантів 1984 мітинги та 27280 бесід, прочитали 992 лекції, зробили 2073 доповіді, організували 7066 кіносеансів і 4966 концертних програм. Пункти НКО в цей період щоденно отримували 31201 примірник центральних і республіканських газет. На ЗПП були організовані невеликі бібліотеки з книжково-журнальним фондом 1500-2000 примірників [8, арк. 234-235].

До обласних перевірко-розподільних пунктів (ПРП) так само як і на ЗПП НКО та перевірко-фільтраційні пункти (ПФП) НКВС направлялися по партійній лінії агітатори з різних регіонів України, які повинні були проводити культурно-масову та роз'яснювальну роботу серед репатріантів [1, с.126].

На ПРП з кінця 1945 р. починають створюватися столи-довідки, через які репатріанти шукали своїх родичів. «...При пункті ЗПП-323 працює 25 столів-довідок з питань, які цікавлять репатріантів. Столи-довідки, як правило, очолюють обласні агітатори. Обслуговано на 9 лютого 1946 р. 46 976 репатріантів, з них 3117 – надано допомогу у розшуку родичів (шляхом запитів у облвиконкоми, обласні відділи НКВС)...» [9, арк. 30].

У середині 1946 р. Україна очікувала нову хвилю репатріантів, які поверталися із-за кордону. Восени з Франції на батьківщину мала повернутися значна кількість радянських громадян української національності. Виходячи з цього, керівництву репатріаційного процесу необхідно було зміцнити кадровий склад, який мав проводити ідеологічну обробку

контингенту на місцях. Так, в архівному документі від 10 вересня 1946 р. підписаному Заступником Голови ради Міністрів УРСР І. Сеніном та направленому Міністру торгівлі УРСР тов. І.Т. Дрофі читаємо: «Постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 13 серпня 1946 р. №1455, для забезпечення політичної роботи на Ковельському і Одеському ЗПП серед громадян української національності, що повертаються з Франції, відряджаються 30 чоловік організаторів-агітаторів. Рада Міністрів УРСР пропонує дати необхідні вказівки про забезпечення 30 чоловік організаторів-агітаторів літерним харчуванням: м. Ковель – 20 чол., М. Одеса – 10 чол.» [10, арк. 36]. На плечі цих організаторів-агітаторів припадало вирішення значної кількості складних завдань по організації ідеологічної та агітаційно-пропагандистської роботи серед новоприбулого контингенту.

Проте зі зменшенням потоку репатріантів відбувається поступове скорочення і штату працівників репатріаційних органів. Починаючи з березня 1946 р., кількість наказів про скорочення зростає, а на рубіж 1947 – 1948 рр. таких наказів уже велика кількість. Тенденція спостерігається наступна: скорочують працівників репатріаційних органів спочатку на території Союзу РСР, а потім і за кордоном. Як приклад: «...у зв'язку з тим, що основна маса репатріантів повернулася в Київську область, Виконком Київської Обласної Ради депутатів трудящих скорочує штат ПРП з 1 лютого 1946 р. до 5 штатних одиниць...» [2, арк. 29]. Тому не дивно, що потреба в організаторах-агітаторах відчутно знижується і відповідно, їхня кількість поступово зменшується.

Загалом на організаторів-агітаторів покладалась найважливіша місія усього процесу репатріації радянських громадян. Це корекція, можливо викривленої, свідомості радянських громадян, які отримали можливість, хоч і частково, порівняти рівень життя двох протилежно векторних, апріорі ворожих одна до одної, політичних систем. Розуміючи це, керівники репатріаційного процесу намагалися відбирати на посади організаторів-агітаторів найбільш амбіційних та спритних, «правильно» політично вихованих та відданих комуністичним ідеалам кандидатів. Виходячи з таких характеристик та беручи до уваги післявоєнну нестачу кадрів, підходящих кандидатур було обмаль. А тому, для організаторів-агітаторів створювались, по можливості, якнайкращі умови праці та життя: висока зарплата, можливість стрімкого кар'єрного росту, повага у «вищому» радянському середовищі і т.д. Хоча часто навіть ці перспективи, не завжди могли підштовхнути ту чи іншу особу змінити звичний спосіб життя, залишити домівку, сім'ю та допомогти «заплямованим» і «зіпсованим» поверненням стати на «вірний шлях виправлення та каяття».

Література:

1. Листування обкому КП(б)У з міськкоматами і райкоматами партії з питань працевлаштування репатрійованих громадян. (4 травня – 8 жовтня 1945 р.) // Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. 136. – Вінницький обласний Комітет Компартії України. – Оп. 13. – Спр. 67. – 5 арк.
2. Листування з центральними та обласними установами УРСР з фінансових питань репатріації. (4 січня – 25 червня 1946 р.) // Центральний державний Архів Вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України) – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Од. зб. 4258. – 204 арк.
3. Листування з центральними та обласними установами УРСР з фінансових питань репатріації. (23 січня – 29 грудня 1946 р.) // ЦДАВО України, – Ф. Р – 2. – Оп. 7. – Од. зб. 4259. – 272 арк.
4. Матеріали про роботу збірно-пересильних пунктів по розміщенню в областях УРСР репатрійованих громадян. (2 листопада – 31 грудня 1945 р.) // ЦДАВО України, – Ф. Р – 2. – Оп. 7. – Од. зб. 3009. – 110 арк.
5. Матеріали про роботу збірно – пересильних пунктів по розміщенню в областях УРСР репатрійованих громадян. (4 січня 1945 р. – 30 жовтня 1945 р.) // ЦДАВО України, – Ф. Р – 2. – Оп. 7. – Од. зб. 3008. – 197 арк.
6. Матеріали з питань трудового та побутового влаштування репатріантів. (13 лютого – 11 березня 1946 р.) // ЦДАВО України, – Ф. Р – 2. – Оп. 7. – Од. зб. 4242. – 186 арк.
7. Матеріали з питань фінансової діяльності обласних відділів у справах репатріації Української РСР. (6 квітня – 23 грудня 1946 р.) // ЦДАВО України, – Ф. Р – 2. – Оп. 7. – Од. зб. 4260. – 219 арк.
8. Информационные справки и переписка по вопросам трудоустройства репатриантов проведения массово-политической работы среди репатриантов. (5 июня – 29 декабря 1945 г.) // Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Од. зб. 1480. – 262 арк.

9. Матеріали з питань обліку репатрійованого населення по Українській РСР. (12 березня – 11 квітня 1946 р.) // ЦДАВО України, – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Од. зб. 4243. – 309 арк.
10. Листування з Радою міністрів та міністерством Союзу СРСР з питань репатріації громадян. (5 січня – 28 грудня 1946 р.) // ЦДАВО України, – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Од. зб. 4227. – 70 арк.
11. Гальчак С.Д. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945-2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти // Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. // Ін-т історії України НАН України. – К., 2010. – 501 с.
12. Земсков В.Н. Репатриация перемещенных советских граждан. // Война и общество. 1941-1945: В 2-х Кн. / Отв. Ред. Г.Н. Севастьянов; Ин-т российской истории. Кн. 2-я. – М., 2004. – С. 331-358.
13. Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія. – Луцьк: «ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.
14. Пастушенко Т.В. Репатріація українських «остарбайтерів» на Батьківщину: 1944-1947 рр. / Т.В. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наукових статей / НАН України Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 3. – С. 123-136.
15. Полян П.М. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине. – 2-е изд., перераб. И доп. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 896 с.
16. Самолюк Г. Збірно – пересильні пункти НКО (МЗС) СРСР у системі органів репатріації переміщених осіб в Українській РСР у 1945 р. // зб. наук. статей учасників Четвертих всеукр. драгоманівських чит. Молодих істориків, Київ, 28 квітня 2011 р. – К., 2011. – С.454.

Андреев А.С., преподаватель кафедры Источниковедения и СИД Института исторического образования НПУ им. М.П. Драгоманова

Работа организаторов-агитаторов советских органов репатриации «перемещенных лиц» на начальном этапе репатриации (1944–1946 рр.). *Научная актуальность представленного исследования определяется практическим отсутствием в исторической науке специальных исследований посвященных комплексному изучению вопроса деятельности советских политических и идеологических органов и структур среди советских граждан, в заключительный период Второй мировой войны и в послевоенные годы возвращались на родину и получили статус репатриантов. В статье рассматриваются особенности деятельности организаторов идеологической и агитационно-пропагандистской работы среди репатриантов на начальном этапе репатриации. Автор пытается проанализировать специфику и характерные особенности деятельности организаторов-агитаторов, их количественный состав, охарактеризовать их профессиональную подготовку и отношение к репатриационной процесса, тем самым приблизить общество к полноценного понимания всего процесса репатриации в целом.*

Ключевые слова: организаторы-агитаторы, политически-массовая работа, репатриация, возвращенцы, «перемещенные лица».

Andreyev A.S., Lecturer of Source Studies and Special Historical Disciplines Chair of the Institute of Historic Education, National Pedagogical Drahomanov University

The activity of organizers and agitators of Soviet repatriation bodies of «displaced persons» at the beginning level of repatriation (1944–1946 rr.). *The scientific relevance of the present study is determined by the virtual absence of special studies in historical science devoted to the study of the complex issues of Soviet political and ideological organs and structures among Soviet citizens in the final period of the Second World War and in the postwar years when citizens returned home and received the status of returnees. The article investigates the features of activity of organizers of ideological agitation and propaganda work among returnees in the initial phase of repatriation. The author tries to analyze the specificity and special features of organizers and agitators' activity, their quantitative staff and characterize their professional training and attitude to the repatriation process, thus bringing society to the full understanding of the entire repatriation process as a whole.*

Key words: organizers, agitators, political and mass work, repatriation, returnees, «displaced persons».